

УДК 87.3(4 Бел)

УМОВЫ ТВАРЭННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭІ І САЦЫЯКУЛЬТУРНЫЯ ПАДСТАВЫ РАЗВІЦЦЯ НАЦЫЯНАЛЬНА-ВЫЗВАЛЕНЧАГА РУХУ Ў КАНЦЫ XIX - ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯ

канд. філас. навук, дацэнт Р.Д. ГРУДНІЦКІ

Артыкул прысвечаны аналізу ўмоў і механізма тварэння беларускай нацыянальнай ідэі ў кантэксце сацыякультурных рэалій Беларусі канца XIX - пачатку XX стагоддзя і выяўленню ідэалагічных асноў вызваленчага руху азначанага перыяда.

Беларускі вызваленчы рух канца XIX - пачатку XX стагоддзя заснаваны на ідэі свабоды ў трох яе іпастасях: сацыяльнай, нацыянальнай і эстэтычнай.

Нацыянальная ідэя, што ўзнікае значна раней, у гэты час нібыта ператвараецца, набываючы і новую форму, і новы змест. Гэтае ператварэнне адбываецца на падставе творчага пераасэнсавання дзвюх духоўных крыніц, адна з якіх мае агульначалавечы змест, а другая выяўляе адметнасць светаадчування беларуса: хрысціянска-евангельскай традыцыі і фальклорнай сімволікі. Першая дыктавала форму жыцця ў хрысціянскай супольнасці, надаючы ёй значэнне боскасці. Чалавек ёсць тварэнне Бога і таму неда-тыкальны як боская каштоўнасць. Але гэтакім жа чынам каштоўнасцю ёсць і нацыянальная супольнасць, бо яна паўстае як невыразная выява хрысціянскай еднасці. Зразумела, што гэтая агульнахрысціянская ідэя выяўлялася на Беларусі ў адметных формах. Па-першае, таму што тут перакрываўваліся як розныя плыні хрысціянства, гэтак і разнастайныя культурныя ўплывы. Згадаем, што ўжо ў першыя дзесяцігоддзі існавання хрысціянства на нашых землях узнікае каталіцкая місія ў Тураве. Па-другое, тут само хрысціянства ўкаранялася інакш, чым на іншых усходнеславянскіх землях. Спашлюся на С. Тарасава, які сцвярджае, што гвалтоўнага хрышчэння Полацкага княства не было [1, с. 13].

Негвалтоўны, павольны працэс хрысціянізацыі меў некалькі наступстваў. Па-першае, з самага пачатку ўсталёўваліся і набіралі моц адносіны цярпімасці. У нас не было расколаў, як на Усходзе, не было і рэлігійных войнаў, як на Захадзе. Па-другое, язычніцтва на Беларусі доўгі час існавала побач з хрысціянствам, дзякуючы чаму язычніцкія традыцыі, звычаі ды абрады добра захаваліся, прыстасаваўшыся да хрысціянскага чыну, і да нашага часу застаюцца істотным элементам беларускай культуры. Па-трэцяе, гэта ўсё спрыяла захаванню народнай традыцыі, адностраванай у фальклору, у фальклорнай сімволіцы.

Тут няма неабходнасці (ды і магчымасці) больш падрабязна разглядаць гэтую з'яву. Значным толькі, што вышэйгаданыя адметнасці хрысціянізацыі на Беларусі і фармавалі беларускі нацыянальны характар ды нацыянальны каштоўнасці. І калі на пачатку XX стагоддзя ідэя свабоды з нябёсаў мары перайшла ў жыццёвую сферу вызвольнага руху, то гэтая хрысціянская традыцыя і заснаваныя на ёй каштоўнасці нацыянальнага жыцця найперш і робяцца прадметам асэнсавання.

З другога ж боку, забарона мовы і практычная немагчымасць рэалізаваць свае палітычныя памкненні арыентавалі грамадскую думку на фальклор, на сімволіку народнай творчасці. У гэтых умовах фальклор быў адзіным сродкам выяўлення народнага духу. Зварот да фальклору дыктаваўся і асаблівасямі самога вызвольнага руху. «...Нацыянальна-вызваленчы рух беларусаў, як і вызваленчы рух іншых народаў, быў па сваім эмацыянальным парыве і духу рамантычным, і ён патрабаваў рэвалюцыйна-романтычнай літаратуры, бо толькі яна магла надаць яму крылле - вызваленчую легенду» [2, с. 262 - 263]. Але ж рамантызм праграмова скіраваны на легенду, паданне, дзе ён шукае свайго героя, куды ён пераносіць сваю мару аб характэве. Рамантызм, такім чынам, у сваім развіцці стымулюецца вызваленчым рухам і адначасова ўказвае гэтаму руху сферу, дзе ён знаходзіць свае ідэалы.

Рамантызм з яго праграмавымі прынцыпамі скіраваў грамадскую думку на глыбіні духоўнага народнага жыцця, на мінулае яго. Праз дзейнасць рамантыкаў мясцовыя легенды і прымхі ператвараліся ва ўзоры характэва, у крыніцу, з якога паўставала нацыянальная легенда. Менавіта легенда, бо рамантызм не ведаў, не ўсведамляў і не разумеў сваёй адметнасці, тутэйшасці, таму свядомага нацыянальнага ўзору ён стварыць не мог. Але пільна ўглядаючыся ў жыццё тутэйшае, ён гэтым спрыяў нараджэнню нацыянальнага пачуцця.

Працэс гэты меў некалькі вынікаў. Па-першае, фальклор і міф, дзякуючы працы рамантыкаў, набывалі самакаштоўнасць культурнай з'явы, а творца гэтых эстэтычных каштоўнасцей - народ - паўставаў як увасабленне таго ідэала, якога так настойліва шукалі рамантыкі, паўставаў моцнай культурнай сілай. Па-другое, пад уплывам вышэйазначаных фактараў нараджаецца нацыянальнае пачуццё ў інтэлектуальнай эліты, якая дагэтуль была дэнацыяналізаваная і значна глыбей за народ паланізаваная. У гэтым выявіліся як палітычныя, так і культуралагічныя чыннікі. Імкненне зрабіць кар'еру, заняць высокае і паважнае месца на палітычным Алімпе, жаданне друкаваць свае творы і гэтым

уплываць на стан культурнага жыцця вымушалі гэтую сацыяльную групу звяртацца да польскай мовы і культуры і паглыблялі працэс паланізацыі. А згаданы вышэй зварот да фальклору, адкрыццё культуратворчых здольнасцей у мужыка спараджалі пэўны комплекс «віны» у эліты і вымагалі яе калі не да аднавання з народам, то да вывучэння яго звычаю і да асветніцкай дзейнасці.

А гэта, па-трэцяе, спрыяла нараджэнню беларускай літаратуры. Як лічыў С. Палуян, гэтая літаратура стваралася напачатку асобамі, якія толькі этнаграфічна, тэрытарыяльна лічылі сябе беларусамі, а духоўна пачуваліся палякамі. Рыпінскі, Сыракомля, Чачот, Баршчэўскі, Абрамовіч сваёй творчасцю завяршылі, распачаўшы, першы этап станаўлення беларускай літаратуры. Літаратура гэтая, на думку С. Палуяна, не пакінула адметнага следу, аніводзін твор гэтых аўтараў не застаўся ў айчынай літаратуры [3]. Прадстаўнікі гэтага этапу стаяць да Беларусі як бы збоку. Яны заўважылі «братняе племя» [4, с. 481] і, не зліваючыся з ім, не атаясамліваючы сябе з гэтым племенем, павучаюць яго, прасвятляюць. Гэта толькі першае адчуванне сябе беларусам пры адсутнасці жадання *стаць* і *быць* ім, што патрабуе велізарнай і цяжкай працы і няўхільнай паслядоўнасці, непахіснага жадання гэтую працу доўжыць.

Такая ацэнка памянёных аўтараў, на маю думку, не зусім дакладная. Бо, напрыклад, сведчаннем таго ж Я. Чачота, старэйшыя сучаснікі яго пакалення аддавалі перавагу беларускай мове. Ды і самі гэтыя аўтары ўжо спрабуюць сябе ў беларускай мове. Ва ўсякім разе той «комплекс віны», аб якім нагадваюцца вышэй, найбольш поўнае адлюстраванне знайшоў менавіта ў творчасці гэтых мастакоў. «Многія з іх... прама ці ўскосна, больш ці менш акрэслена выказвалі думку пра неабходнасць аднавання шляхты з сялянствам на аснове ўзаемаразумення, павагі да новых традыцый, што (у канчатковым выніку) ажыццявіла б ідэю нацыянальнай еднасці» [5, с. 49].

Эстэтычныя вобразы, якія ўзнікаюць у прасторы хрысціянскай традыцыі і фальклорнай сімволікі і ўвасабляюць вышэйзгаданы працэс ператварэння нацыянальнай ідэі, паступова ўцягваюцца грамадскім рухам, дзе яны падвяргаюцца перабудове, трансфармацыі. У выніку гэтыя эстэтычныя вобразы набываюць тут дадатковы, а часам і новы сэнс, сацыяльнае гучанне, ідэалагічны падтэкст. Гэтыя вобразы, ідэалагічна дэфармаваныя, прыстасоўваліся да практычна-палітычных патрэб вызваленчага руху, рабіліся эстэтычным увасабленнем сацыяльна-палітычнага вобразу нацыі. Праз гэтую ідэалагізацыю нацыянальная ідэя дасягае ўзроўню сацыяльнай роўнасці і дзяржаўнай незалежнасці, якія яднаюцца духоўнасцю.

Вышэйзгаданыя акалічнасці дазваляюць сцвярджаць, што ў сярэдзіне XIX стагоддзя беларускі вызваленчы рух абапіраўся на ідэю сацыяльнай свабоды. Нацыянальная ж свабода, уяўленне аб якой немагчыма без усведамлення нацыянальнай адметнасці, альбо падпарадкоўваецца сацыяльнай, альбо дамінуе ў сферы літаратуры. Зрэшты, у публіцыстыцы сярэдзіны XIX стагоддзя якраз пераважае сацыяльная іпастась ідэі свабоды. Нацыянальная свабода хоць і прысутнічае тут, але яна мае другасны, пабочны характар, вытворны ад ідэі свабоды сацыяльнай. Гэта не азначае, што ў акрэслены перыяд сама нацыянальная ідэя адсутнічае. Дастаткова ўспомніць палымныя поклічы Каліноўскага, каб зразумець, што гэта не так. Але нават у Каліноўскага яго палымная ліцвінская шчырасць службовая: яна павінна ўзняць люд паспаліты на барацьбу за сацыяльную свабоду. Маўляў, у нас, ліцвінаў, славуная гісторыя, мы не горш за іншых, дык і зробім жыццё сваё не горшае за жыццё другіх народаў. Хоць, з другога боку, так рашуча, так голасна, як гэта зрабіў Каліноўскі, нацыянальная ідэя нікім не ставілася. І толькі ў гэтым сэнсе можна сцвярджаць, што толькі паўстанне 1863 года ўпершыню голасна абвясціла ідэю нацыянальнай свабоды.

Пасля гераічнага і крывавага 1863 беларускую ідэю, беларускае пытанне мог ігнараваць хіба што Мураўёў. Усё больш-менш адукаванае, сумленнае ўжо разумее сваё прызначэнне: працаваць у імя народа. У звароце «Да беларускай моладзі», выказваючы думку аб злачыннасці эксплуатацыі і неабходнасці ліквідацыі яе, аўтар заўважае, што шлях да сацыяльнага вызвалення без катастроф і шматлікіх ахвяр - найбольш прыймальны, і хто гэта зразумеў, той мусіць падрыхтаваць сябе да дзейнасці, «мэтаі і вынікам якое будзе мірная рэвалюцыя». Узвышэнне маральна-разумовага побыту народа - вось найпершая задача гэтай дзейнасці. «Але ж не кожны народ мае аднолькавыя правы на нашыя сілы, на нашыя здольнасці і г.д. ...Канешне, што да нас, беларусаў, то мы павінны працаваць на карысць таго народа, які гэтулькі стагоддзяў працаваў на нашых продкаў, векавая праца якога дала нам магчымасць атрымаць тую суму ведаў, дасягнуць таго развіцця, якім вось зараз мы валодаем» [6, с. 19-20]. Гэтая задача працы ў народзе, з народам і дзеля народа тым больш актуальная, што «і да гэтага часу... тыя сілы дзеля яго прападалі, ішлі на карысць альбо Расіі, альбо Польшчы» [6, с. 20].

Як вынікае з прадмовы выдаўцоў «Лістоў аб Беларусі», дзяліцца сваімі разважаннямі іх змушае «цікаўнасць, узбуджаная апошнім часам беларускім пытаннем» [6, с. 21] (разрадка мая - Г.Р.). Гэта азначае, што беларускае пытанне ўжо стаяла, было сфармулявана і выклікала цікаўнасць. А з другога боку, у гэтай жа прадмове ўказаны і адрас, дзе гэтае пытанне абмяркоўваецца: абуджаная беларуская інтэлігенцыя. Варта адзначыць і яшчэ адну дэталю: «...издание писем первоначально предполагалось на языке белорусском, но осуществит это желание нам не удалось потому, что в настоящее время в белорусском языке еще не выработаны многие научные термины» [6, с. 21].

Гэтая свядомая ўпэўненасць у гістарычнай, культурнай і моўнай адметнасці беларусаў сведчыць пра тое, што гэта невыпадковыя выказванні, што беларуская ідэя набывае моц і што яна падрыхтавана творчасцю аўтараў першай паловы XIX стагоддзя (Сыракомля, Чачот, Рыпінскі, Баршчэўскі ды інш.). Яскравае пацвярджэнне гэтая выснова знаходзіць у Першым лісце Данілы Баравіка. Задачы, што ставіліся аўтарам у гэтым лісце, мелі агульнадэмакратычны характар: гаворка там ідзе аб дэмакратычных прынцыпах і ідэях як рухавіках грамадскага развіцця. Але адначасова аўтар заўважае, што гэтыя прынцыпы і ідэі найбольш эфектыўнымі бываюць на глебе народнай, у адпаведнасці з гістарычнымі і побытавымі ўмовамі народнага жыцця. Калі ж асабліваці народнага характару і звычайна не ўлічваецца ў гэтай дэмакратычнай працы, то гэта можа прывесці да вялікай шкоды і запаволіць сам народны рух.

Лёс беларускай эліты сведчыць пра гэта. Распачаўшы справу адраджэння напрыканцы XVIII стагоддзя, гэтая эліта не здолела надаць ёй нацыянальнай еднасці. Апынуўшыся ў сферы расійска-польскай канкурэнцыі, пастаўленая перад неабходнасцю пастаяннага выбару, гэтая эліта тварыла «чужую справу». Калі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай і расійскай акупацыі паскорылася нацыянальная справа, то яна была справай польскай, а яе творцы - шляхта ды інтэлігенты - былі носьбітамі пальшчызна, а не беларушчыны. Канешне, гэта было вынікам сістэматычнай паланізацыі, распачатай яшчэ законам 1696 года. Але ж актывізацыя гэтай палітыкі і значнае павышэнне яе эфектыўнасці пасля 1795 года было інспіравана варварскімі паводзінамі расійскага чынавенства, якія не тое што не ведалі, але і не хацелі ведаць мясцовых умоў ды нораву беларусаў. Гэта ды яшчэ жорсткасць царскіх уладаў, іхнія каланізатарскія паводзіны актывізавалі працэс апалячвання, падштурхнулі шляхту на шлях збліжэння з Польшчай. Інтэлектуальная эліта нацыі страчвала сваю ідэнтычнасць, пераходзячы на польскі альбо расійскі бок. Усё гэта не магло не адбіцца на стане нацыянальнага самаадчування. І усё ж нельга перабольшваць польскі ўплыў, асабліва калі гаворка ідзе аб простым людзе. Уздзеянне польскай культуры на беларускую масу не было такім глыбокім, як на эліту. Беларуская маса не атаясамлівала сябе з пальшчызнай, не выказвала вялікай актыўнасці ў далучэнні да польскага звычайна і нораву, бо добра ведала і гэты звычай, і гэты нораў, у якіх калі і знаходзілася месца беларусу, то толькі ў якасці «хлопа». Але і расійскі ўплыў быў чужы гэтай масе, бо ён нёс жорсткасць, знявагу ды жыццёвае ліха. Гэтая маса часцей адчувала сябе «тутэйшай», адмяжоўваючыся не толькі ад палякаў ды расійцаў, але і ад уласнае эліты.

Зразумела, што ва ўмовах самаізаляцыі, калі ідэйнага, ідэалагічнага абгрунтавання еднасці народа не было, працэс дэнацыяналізацыі пачынае павольна пранікаць і ў народную душу. Школе тут належыць галоўная роля: тыя, хто вучыўся ў рускай школе, паступова набывалі расійскую арыентацыю, а тыя, хто вучыўся ў школе польскай, арыентаваліся на Захад. Гэтаму спрыяла і царква, якая па самай сваёй сутнасці глыбока пранікае ў душу якраз простага народу. Вось чаму працэс гэты так глыбока рассек беларускую душу: білі па самым адчувальным, выразалі самае падатлівае ў выхаванні. Аднак «несмотря на все исторические превратности, белорусы сохранили в самом чистом виде свои отличительные черты: он добр и мягок и при этом дорожит своим наречием и своими обычаями, сохранившимися от предков. Вот это-то обладание общим запасом преданий и воспоминаний и составляет, так сказать, душу белорусов как отдельной народности, связанной единством местной жизни, имеющей свои особенности» [6, с. 27]. Адсюль выснова, якая мае не толькі тэарэтычнае значэнне, але і практычную актуальнасць: «...как бы энергично ни насаждалась культура в народе, она не может ни под каким видом привиться, если... не соответствует духу народа и... не вытекает из органической потребности народной жизни... без укрепления местной самобытности ни закон, ни свобода народа, ни тысячи деятелей не получают желанной твердости, так как только местное развитие, местная жизнь налагают печать прочности на закон и учреждение и спасают от всякой казенной лжи» [6, с. 29].

Толькі такая дзейнасць на нацыянальнай глебе, адпаведная нацыянальнаму звычайна і нораву, можа стаць добрым падмуркам нацыянальнай ідэалогіі, перадумовай патрыятызму, падставай нацыянальнай асобнасці. А нацыянальная асобнасць - гэта не нацыяналізм, які супрацьпастаўляе адзін народ усяму чалавецтву. Нацыянальная асобнасць - гэта форма, у якой жыве агульначалавечае. І іншай формы існавання чалавецтва няма.

У толькі што народжанай беларускай літаратуры першай паловы і сярэдзіны XIX стагоддзя распрацоўваецца эстэтычная іпастась свабоды. Вобраз жа нацыянальнага руху, нацыянальнага жыцця паўстае тут як эстэтычны вобраз, увасоблены ў міфе, казцы, легендзе. Літаратура не толькі стварае гэты вобраз, але і шукае ідэйнае яго абгрунтаванне. У гэтым пошуку яна і адкрывае фальклор і міф - тую сферу, у якой доўгі час толькі і маглі здзейсніцца нацыянальныя намаганні беларуса. Пасля інкарпарацыі Беларусі ў склад Расійскай імперыі пачаліся значныя дэфармацыі ўсяго беларускага гаспадарства. Яны сталіся вынікам паслядоўнай і жорсткай каланізацыі краю. Падлягала ліквідацыі беларуская дзяржаўнасць. Але ж працэс гэты хоць і быў найпершы ў шэрагу каланізатарскіх пераўтварэнняў, аднак для свайго завяршэння патрабаваў шмат часу. Лягчэй скасаваць войска як атрыбут дзяржавы, значна цяжэй знішчыць права, традыцыі палітычнага будаўніцтва, ідэалогію. (Вось чаму дзяржавы ў дакладным сэнсе слова ўжо не было, а Статут ВКЛ усё яшчэ дзейнічаў). Найбольш кароткі і надзейны шлях да

каланізацыі і дэнацыяналізацыі вёў праз адукацыю і эканоміку. Гвалтоўная ліквідацыя нацыянальнай школы ў спалучэнні з гвалтоўным жа пераходам уніятаў у праваслаўе вяла да страты гістарычнай памяці, зменаў у культурных ды вартасных арыентацыях, дэфармацыі менталітэту.

У сферы эканомікі працэс рэфармавання стрымліваўся - па большай частцы - штучна. Таму фарміраванне эканамічнай інфраструктуры адбывалася вельмі марудна. Гэта запавольвала развіццё сацыяльнай структуры беларускага грамадства і кансервала элементы феадалізма. Станаўленне эканамічнай супольнасці (як перадумовы супольнасці палітычнай ды культурнай) значна замаруджвалася, а па сутнасці яна фарміравалася ў той ступені, у якой гэта не залежала ад метраполіі і кампрадораў. У такіх варунках пра нейкія магчымасці самастойнага палітычнага жыцця на Беларусі не магло быць і гаворкі.

Дык вось жа чаму фактарам этнічнай кансалідацыі, сферай, дзе ствараўся эстэтычны вобраз свабоды, сталася культура. Праз культуру, а дакладней «праз фальклор, у якім ішлі жывыя творчыя працэсы, беларусы выявілі сваю прысутнасць у еўрапейскай культуры» [7, с. 140]. Культура на сваім першасным узроўні - міф, фальклор, традыцыі, святы - забяспечвала этнічную самабытнасць яе носбітаў і твораў: сялян. На ўзроўні ж рэфлексійным яна спрыяла зараджэнню і выспяванню нацыянальнай самасвядомасці ў асяродку інтэлігенцыі, якая на Беларусі ў значнай меры паходзіла з дробнай шляхты. Культура была найбольш даступнай - а доўгі час і адзінай - сферай сацыяльнай дзейнасці. Вось чаму як народ мы ўсведамлялі сябе не гэтак сацыяльна-палітычна, як літаратурна-эстэтычна. Сваю нацыянальную самабытнасць мы даказвалі не палітычнымі дэмаршамі (якія ў той сітуацыі былі немагчымыя), а навукова-культурнай, мастацка-эстэтычнай дзейнасцю. А наколькі мова была забаронена ва ўсіх афіцыйных сферах, то нацыянальнае жыццё засяроджваецца ў сферы фальклору, а значыць, у сялянскай сферы. Вось чаму як у XIX, гэтак і на пачатку XX стагоддзя паняцце беларускасці абмяжоўвалася ўяўленнем аб сялянскасці. Як слухна заўважае Ян Запруднік, у падмурку гэтага звужэння ляжыць фактар аб'ектыўны. Беларускае адраджэнне і беларускі вызваленчы рух паўставалі як рух сацыяльных нізоў. Гэтак было ў народнікаў, гэтак і ў сацыялістаў [7, с. 32].

Дарэчы, менавіта гэтая адметнасць нацыянальна-вызваленчага беларускага руху добра тлумачыць яго пераважна сацыялістычную арыентацыю. І менавіта гэтая адметнасць дазваляе зразумець, чаму гэты сацыялістычны кірунак нідзе і ніколі на Беларусі не дасягае бальшавіцкай рэвалюцыйнасці: не тая сацыяльная база, не тыя рухаючыя сілы.

А з вышэйзгаданага аб'ектыўнага звужэння беларускасці вынікае і суб'ектыўны фактар: свядомае і мэтанакіраванае выкарыстанне гэтай сялянскасці супраць самой ідэі беларускасці, супраць яе агульнанацыянальнага характару. Нават тыя, хто ўпершыню загаварыў аб адметнасці беларусаў, - народнікі 70 - 80-х гадоў, - нават яны пад уплывам гэтай аб'ектыўна-суб'ектыўнай звужанасці беларускай ідэі як ідэі сялянскай глядзелі на беларусаў як на плебейскую нацыю. Праз гэта, як кажа Ян Запруднік, нават і цяпер «на беларускую дзяржаўнасць шмат хто ўсё яшчэ глядзіць, як на байструка гісторыі, як на нейкую анамалію сацыяльнай прыроды» [7, с. 32].

Тут мы непасрэдна стукнаемся з пытаннем аб тым, што сабой уяўляў беларускі вызваленчы рух канца XIX - пачатку XX стагоддзяў. Вышэй згадалася пра тое, што сацыялістычная арыентацыя ёсць найбольш характэрнай для беларускага вызваленчага руху. Можна менавіта гэтая акалічнасць дае падставу сямю-таму з даследчыкаў сцвярджаць аб марксісцкай скіраванасці гэтага руху, у прыватнасці, капі гаворка ідзе пра Беларускаю сацыялістычную грамаду. Тое, што Грамада стварыла блок з народнікамі, не выклікае прэрэчанняў. Не здзіўляе і саюз грамадоўцаў з сацыялістамі-рэвалюцыянерамі: гэтыя ж былі, так бы мовіць, прамымі спадкаемцамі народніцтва 70 - 80-х гадоў. Тым больш, што менавіта яны ў «Гомоне» першыя заявілі аб нацыянальных інтарэсах беларусаў. Але наколькі заснавальнікі партыі (Луцкевічы, Цётка, Бурбіс, Караткевіч...), наколькі яны былі марксістамі? Звернемся да фактаў. Праграма БСГ не ўтрымлівала асновы марксісцкай тэорыі - дыктатуры пралетарыяту. А яшчэ Ул. Ульянаў-Ленін сцвярджаў, што марксіст толькі той, хто паняцце класавай барацьбы даводзіць да паняцця дыктатуры пралетарыяту. Бальшавікі змагаліся за пралетарскую дзяржаву, грамадоўцы - за дэмакратычную рэспубліку. Бальшавікі ставілі за мэту ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту, а грамадоўцы выступалі за народную дэмакратыю.

Выснова аб марксісцкай арыентацыі БСГ найчасцей робіцца паводле выказванняў саміх грамадоўцаў, якія на пачатку 20-х гадоў XX стагоддзя зрабіліся не толькі тэарэтыкамі-ідэолагамі, але і гісторыкамі сваёй партыі: Бурбіса, Жылуновіча, А.Луцкевіча, Дылы. Каштоўнасць гэтых выказванняў бяспрэчная, але ж нельга не заўважаць і таго суб'ектывізму, і той ідэалізацыі руху, якія характэрны гэтым выказванням. А вось У. Ігнатоўскі ўжо на пачатку 20-х гадоў зазначаў, што Грамада была «першай сацыялістычнай партыяй на Беларусі, стаўшай на мясцовы беларускі нацыянальны грунт і паставіўшай сабе за мэту развязаць беларускае нацыянальнае пытанне». І дадаваў, што менавіта сацыялістычная частка праграмы БСГ найменш ясная. Дэкларацыі Грамады «...найчасцей абыходзяць сацыяльныя пытанні і абмяжоўваюцца палітычным зместам. Першае месца займае барацьба з рускім самаўладствам».

Менавіта ў гэты самы час У. Ігнатоўскі першы заўважае замену лозунга «Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!» на лозунг «Працавітая бедната ўсіх краін, злучайся!». Ігнатоўскі аданіў гэта як факт, што БСГ «пачала глядзець на сябе хутчэй як на сялянскую, чым пралетарскую арганізацыю, якая стаяла на пазіцыях не класавых-сацыялістычных, а нацыянальна-дэмакратычных, і якая ў часы «Нашай нівы» з класавым кірункам зусім парвала і стала на грунт адзінага нацыянальнага фронту» [8, с. 207 - 218]. Гэта значыць, што нацыянальна-вызваленчы рух на Беларусі, асабліва сацыялістычная яго плынь, вельмі хутка пачаў эвалюцыянаваць у бок заходне-еўрапейскай сацыял-дэмакратыі. Бальшавіцкі рэвалюцыянізм на Беларусі быў з'явай чужой, прыўнесенай звонку: тут ён не меў ніякай сацыяльнай базы.

Выказанае вышэй не азначае, што сацыялістычная арыентацыя вычэрпвае змест нацыянальна-вызваленчага руху, а толькі ўказвае на пашыранасць сацыялістычных ідэй як вынік адметнасці сацыяльнай базы гэтага руху: сялянства ды дробнай шляхты. Адначасова ж у гэтым руху, асабліва ў часы «нашаніўскія», існуе, і існуе ўплывова, нацыянальна-дэмакратычная плынь, цэнтральнай фігурай якое быў, безумоўна, Янка Купала.

Але як бы ні адрозніваліся ідэалагічна ці сацыяльна-палітычна адзін ад аднаго атрады нацыянальна-вызваленчага руху, для іх усіх галоўным было нацыянальнае пытанне. У яго разуменні, у яго практычна-палітычным рашэнні можна знайсці ўсю палітру адценняў: ад нацыянал-патрыятычных да поўнага адмаўлення нацыянальнай адметнасці беларусаў. Што да марксісцкай плыні, то тут можна весці гаворку пра тры пазіцыі: 1) артадаксальна-бальшавіцкую (Мяснікян, Алібегаў, Кнорын), сутнасць якой зводзілася да наступнага: няма ніякай Беларусі, ёсць Заходняя вобласць як частка Расіі; 2) рэгіянальна-камуністычная (бальшавіцкія кіраўнікі Віцебскай, Магілёўскай ды Смаленскай абласцей), якая не прызнавала ні Беларусі, ні Паўночна-Заходняга краю, адну толькі Расію; 3) нарэшце, белнацкамаўская з федэралісцкімі памкненнямі: Беларусь у складзе Расіі.

Найбольш уплывовым і таму небяспечным быў артадаксальны бальшавізм з яго арыентацыяй на сусветную рэвалюцыю. Звышінтэрнацыяналісты гэтай плыні не толькі не прызнавалі беларускай дзяржаўнасці, але адмаўлялі нават існаванне беларускай нацыі. Вядомая заява Кнорына ў «Звяздзе» 6 кастрычніка 1918 года - яркавы доказ таму. Уся палітыка бальшавікоў была заснавана на марксісцкай ідэі «пралетарыят не мае нацыянальнасці». Гэтым, у першую чаргу, камуністы адрозніваюцца ад сацыялістаў розных арыентацый, а тым больш ад нацыянал-дэмакратаў, якія былі настойлівымі абаронцамі нацыянальных правоў.

Грамадоўцы, сацыялісты-рэвалюцыянеры, нацыянал-дэмакраты адрозніваюцца ад марксістаў і ў разуменні ролі сацыяльных фактараў. Бальшавікі галоўнай умовай стварэння «наднацыянальнай» дзяржавы лічылі эканоміку. У адрозненне ад іх грамадоўцы, напрыклад, былі перакананыя, што эканамічны росквіт, матэрыяльны дабрабыт і высокая культура магчымы толькі на нацыянальнай глебе. Вось чаму гэткую ўвагу яны надавалі нацыянальнай ідэі. Пачытайма хоць Лёсіка (Аўтаномію Беларусі, напрыклад), ці дакументы БСГ (да прыкладу «Што такое канстытуцыя»), альбо маніфесты сацыялістаў-рэвалюцыянераў (хоць бы публіцыстыку Гаруна). Паўсюль мы знойдзем перакананасць: нават пры дэмакратычнай уладзе, калі апошняя належыць іншай дзяржаве, разлічваць на эканамічны росквіт нельга. «...Каб дастаткі беларускае зямлі не марнаваліся дарэмна ды не перацягваліся наўмысна на чужы бок рознымі штучнымі і прыватнымі эканамічнымі рахункамі з вялікаю шкодаю для краю і дарэмнаю стратаю для ўсяго нашага народа, патрэбна нацыянальная незалежнасць, незалежная нацыянальная дзяржава» [9, с. 21].

Але ж гэта магчыма толькі на падставе разумення сваёй адметнасці, сваёй нацыянальнай прыналежнасці, здольнасці да нацыянальнага жыцця. Нацыянальная ідэя - вось што нас аб'яднае, уздыме нас над цемрай і галечай каланіяльнага стану, злучыць у народ, поўны гонару і годнасці, натхнёны здольнасцю і рашучасцю будаваць сваё ўласнае гняздо ды й ганарыцца ім, хоць яно і не вялікае: радзіму любяць не за тое, што вялікая, а за тое, што свая.

ЛІТАРАТУРА

1. Тарасаў С. Адкуль прыйшло хрысціянства на Беларусь? // Полацк. - 1991. - № 10.
2. Калеснік У. Тварэнне легенды. - Мн., 1987.
3. Палуян С. Беларуская паэзія ў яе тыповых прадстаўніках // Лісты ў будучыню. - Мн., 1986.
4. Дунін-Марцінкевіч В. Творы. - Мн., 1984.
5. Соф'я Кузнецва. Культурныя ўплывы і нацыянальная свядомасць. Беларусь у першай палове XIX ст. // Беларусіка = Albaruthenika - Кн. 3. - М., 1994.
6. Публіцыстыка беларускіх народнікаў. - Мн., 1983.
7. Беларусіка = Albaruthenika. - Кн. 2. - Мн., 1992.
8. У. Ігнатоўскі. Гісторыя Беларусі XIX і ў пачатку XX ст. - Мн., 1928.
9. Я. Лёсік. Аўтаномія Беларусі // Спадчына. - 1990. - № 3.